

Setna rocznica ostatniego wydania *Flora von Pommern* Wilhelma Müllera

Magdalena ZIARNEK

ZIARNEK M. 2011. **The 100th anniversary of the last edition of ‘Flora von Pommern’ by Wilhelm Müller.** *Wiadomości Botaniczne* 55(3/4): 29–34.

The first edition of *Flora von Pommern* by Wilhelm Müller was published in 1898, and following ones in 1904 and 1911. The work was among the most often cited botanical works concerning the Pomerania in floristic publications after 1945. Popularity and significance of Müller's ‘Flora’ were the result from a wide range of work (full review of Pomeranian flora) and lack of further publications of this type. The book contains descriptions of the species of Pomeranian flora, a key to species identification and data about occurrence of species, for rare taxa presented as a list of sites. First edition of the work got many critical reviews from Paul Ascherson and Paul Graebner. They pointed out numerous errors and lacking information about species' distribution, plant systematics and other topics. After second edition critical opinions about work were published by Fritz Römer – botanist and teacher from Polzin (present Połczyn Zdrój). The topic of discussion was lack of used sources regarding sites of Pomeranian flora and again mistakes in data about distribution of some species. Müller corrected the mistakes in successive editions of his work, so the latest edition of 1911 can be used as a source of information on Pomeranian flora at the turn of 19th and 20th century.

KEY WORDS: history of botany, flora of Pomerania, Western Pomerania, north-western Poland

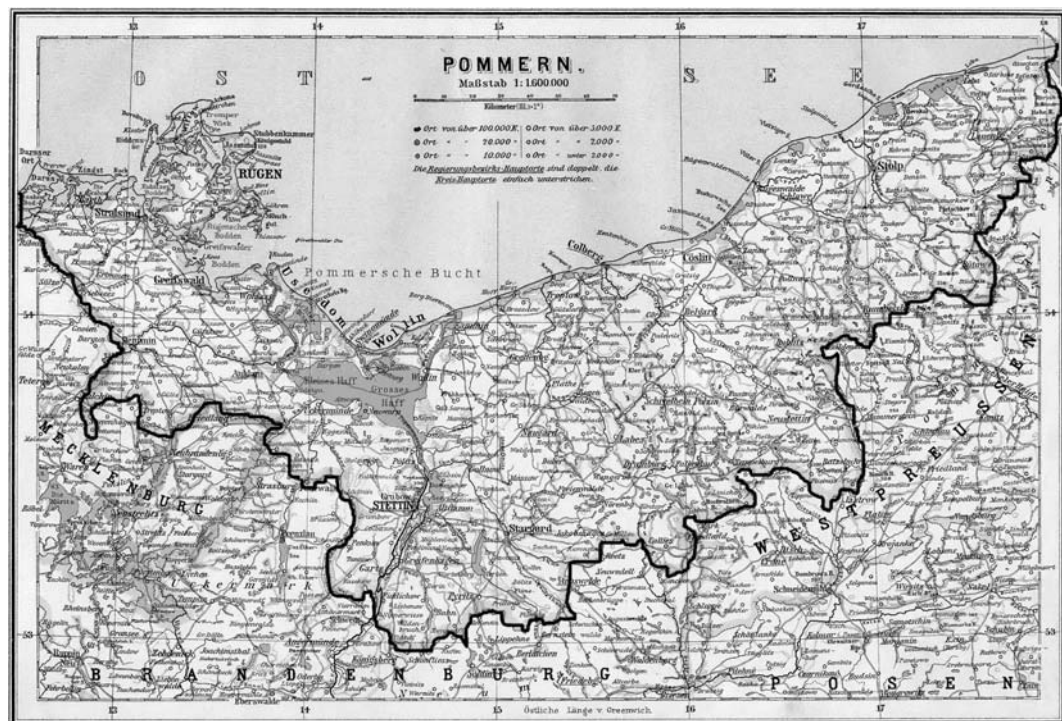
Magdalena Ziarniek, Zakład Botaniki i Ochrony Przyrody, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, ul. Słowackiego 17, 71-434 Szczecin, e-mail: Magdalena.Ziarniek@zut.edu.pl

WSTĘP

Niemiecka prowincja Pomorze (Provinz Pommern) do 1945 roku zajmowała obszar od półwyspu Darss na zachodzie (obecnie w niemieckim landzie Mecklenburg-Vorpommern) do Żarnowca na wschodzie (obecnie w polskim województwie pomorskim, powiat pucki). Północną granicę wyznaczał Bałtyk, południowa biegła łukiem, sięgając najdalej na południe po Pyrzyce (Ryc. 1). Po II wojnie światowej ponad

2/3 prowincji znalazło się w granicach Polski – obecnie obszar ten stanowi znaczną część województw zachodniopomorskiego i pomorskiego.

W XIX i XX wieku w Niemczech powstawały liczne nowoczesne opracowania florystyczne, obejmujące swoim zasięgiem cały kraj lub jego części wyróżniane fizjograficznie lub administracyjnie – często były to flory różnych prowincji. Dla prowincji Pomorze powstały w tym czasie cztery takie opracowania. Pierwsza to imponujące dzieło pastora Jakuba

Ryc. 1. Prowincja Pomorze na przełomie XIX i XX wieku (Pommern. Maßstab 1:1 600 000, wyd. Geograph. Anst. v. Wagner & Debes, Leipzig [ok. 1910–1912]).

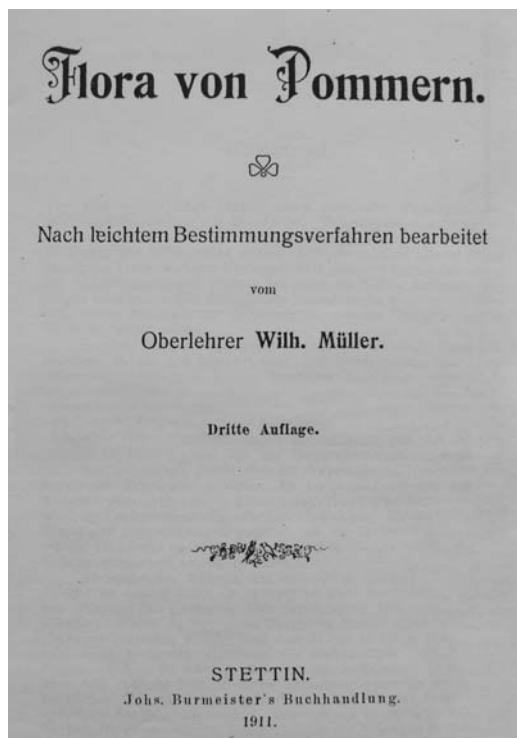
Fig. 1. Pomerania Province at the turn of 19th and 20th century (Pommern. Maßstab 1:1 600 000, ed. Geograph. Anst. v. Wagner & Debes, Leipzig [ca. 1910–1912]).

Homanna (1774–1831) *Flora von Pommern* („Flora Pomorza”), którego trzy tomy ukazały się w latach 1828, 1830 i 1835 – opracowanie bardzo dobrze przyjęte i poważane przez współczesnych Homannowi i późniejszych botaników niemieckich. Druga – *Flora von Pommern und Rügen* („Flora Pomorza i Rugii”) Wilhelma L. E. Schmidta (1805–1843) ukazała się w 1840 roku, a więc tylko pięć lat po ostatnim tomie dzieła Homanna. W roku 1854 Christian Hess (1803–1874) opublikował jednotomowe dzieło *Flora von Stettin und Pommern* („Flora Szczecina i Pomorza”), przeznaczone dla uczniów i botaników-amatorów. Czwarte wreszcie opracowanie pt. *Flora von Pommern* („Flora Pomorza”) to książka Wilhelma Müllera, która doczekała się trzech wydań – w 1898, 1904 i 1911 roku (Ryc. 2). W roku 2011 minęło więc sto lat od ostatniego wydania tego dzieła.

Ze względu na zakres opracowania i brak późniejszych prac tego typu, publikacja Wilhelma Müllera stała się jedną z najczęściej cytowanych prac przedwojennych w piśmiennictwie botanicznym dotyczącym Pomorza po 1945 roku. Warto zatem przyjrzeć się bliżej temu opracowaniu. Niniejsza publikacja przedstawia warunki, w jakich „Flora Pomorza” powstała, jej cele i reakcje współczesnych autorowi botaników. Wnioski z ich przeglądu są dość zaskakujące, zwłaszcza w kontekście popularności dzieła Müllera w okresie powojennym.

HISTORIA POWSTANIA I KONTROWERSJE WOKÓŁ *FLORA VON POMMERN*

O samym autorze *Flora von Pommern* niewiele wiadomo. Wilhelm Müller był starszym nauczycielem (Oberlehrer) przyrody

Ryc. 2. Strona tytułowa trzeciego wydania *Flora von Pommern* Wilhelma Müllera.

Fig. 2. Title page of third edition of *Flora von Pommern* by Wilhelm Müller.

w szczecińskim Gimnazjum Mariackim (Marienstift Gymnasium). Nie posiadał opublikowanego dorobku naukowego z zakresu botaniki. Jedynym odnotowanym jego dziełem jest „Flora Pomorza” oraz odpowiedzi na polemiki innych botaników po publikacji tej książki (Ziarnek 2011).

Flora von Pommern Wilhelma Müllera ma postać klucza do oznaczania roślin, z krótkimi opisami poszczególnych gatunków i – w przypadku rzadszych taksonów – informacjami o występowaniu w prowincji Pomorze, podanymi w formie wykazów miejscowości. We „Wstępie” do pierwszego wydania (1898) autor napisał, że czerpał dane o występowaniu gatunków z dzieł Schmidta (1840) i Hessa (1854), ze sprawozdań i rozpraw Niemieckiego Towarzystwa Botanicznego i Brandenburskiego Towarzystwa Botanicznego, z jedynie ogólnie wspomnianych

prac Paula Graebnera (1871–1933) (bez konkretnych tytułów) oraz z danych uzyskanych od Carla Seehausa (1813–1891), Rudolfa Utpadela (1839–1922) i Johannesa Winkelmann (1842–1921). W przypadku dwóch ostatnich osób – większość uzyskanych od nich danych oznaczona została skrótem Utp. lub Winkelmann na łamach *Allgemeine Botanische Zeitschrift* (1904) zbagatelizował później swój udział w przygotowaniu *Flora von Pommern* twierdząc, że przekazał Müllerowi tylko kilka okazów zielnikowych, złożonych w zielniku Gimnazjum Mariackiego w Szczecinie.

Po publikacji pierwszego wydania „Flory Pomorza” ukazała się w *Botanisches Centralblatt* (1899) obszerna i bardzo krytyczna recenzja tej pracy. Jej autorami byli wybitni niemieccy botanicy – Paul F. A. Ascherson (1834–1913) i wspomniany już Paul Graebner. W recenzji tej autorzy wytknęli „Florze...” szereg braków i błędnych danych o występowaniu gatunków, np. *Gladiolus communis* podany przez Müllera z Wierzchucińskiego Bagna (zamiast *G. imbricatus*); *Ruppia maritima* – gatunek, którego mało prawdopodobne stanowisko w słodkowodnym jeziorze pod Unichowem (na Kaszubach) Müller powtórzył bezkrytycznie za Hommannem (1828–1835); błędnie podane *Crassula aquatica* (= *Bulliardia aquatica*) i *Trifolium ochroleucon* (= *T. ochroleucum*) z okolic Kołobrzegu oraz *Littorella uniflora* z brzegu morskiego.

Ascherson i Graebner wytknęli ponadto autorowi liczne błędy dotyczące systematyki i fitogeografii gatunków uprawianych i ozdobnych, których dobór w dziele jest przypadkowy. Zamieścili też obszerną listę gatunków, których brakuje w opracowaniu Müllera, chociaż były już wcześniej rejestrowane w prowincji Pomorze – są to: *Bromus inermis*, *Carex cyperoides*, *Heracleum sibiricum* (włączany wówczas do gatunku *H. sphondylium*), *Fritillaria meleagris*, *Ophrys insectifera* (= *O. muscifera*), *Anacamptis pyramidalis*, *Asarum europaeum*, *Rumex maritimus*, *Polygonum oxyspermum* (= *P. Raji*), *Moenchia erecta*, *Bunias erucago*, *Epilobium lamyi*, *Vaccinium ×intermedium*, *Salvia ×sylvestris*, *Veronica anagallis-aquatica* (= *V. aquatica*), *Asperula*

arvensis, *Valeriana sambucifolia*, *Telekia speciosa*, *Xanthium italicum*.

Niezwykle istotna jest uwaga Aschersona i Graebnera, że często we „Florze...” gatunki rzadko występujące na Pomorzu podawane są jako częste, natomiast dla rozpowszechnionych wymieniano tylko kilka stanowisk. W ostatnim zdaniu wzmiankowanej recenzji jej autorzy stwierdzili, że książka Müllera jest „prawie całkowicie błędna i z naukowego punktu widzenia bezwartościowa”, a jej używanie w szkołach (dla których w zamyśle autora była przeznaczona) jest wobec tak licznych błędów i braków z oczywistych względów niewskazane. Dodali jednak kropelkę miodu do tej beczki dziegciu – za walor *Flora von Pommern* uznają fakt, że po raz pierwszy opublikowane tu zostały dane Rudolfa Utpadela, zasłużonego badacza flory Pomorza.

Na tę krytyczną ocenę Müller nie odpowiedział na łamach prasy botanicznej. Dokonał jednak licznych poprawek i uzupełnień, uwzględniając wszystkie uwagi Aschersona i Graebnera. Usunął też z książki większość gatunków uprawianych. Ponadto we „Wstępie” do drugiego wydania (1904) podał listę osób, które udostępniając swoje dane przyczyniły się szczególnie do wydania książki. Na liście tej powtórzył nazwiska R. Utpadela i J. Winkelmann, wymienionych we „Wstępie” do I wydania (1898), a poza tym znalazło się tu 15 nazwisk współpracowników (wg słów Müllera – głównie nauczycieli i byłych uczniów) z podaniem miejscowości, w rejonie których osoby te zbierały dane florystyczne. Są to: Breese (Greifswald), G. Buchholz (Mieszkowice), Düesberg (Myślibórz Wielki), K. Keilhack (Berlin), R. Krause (Szczecin), H. Krause (Słupsk), F. Krüger (Połczyn Zdrój), C. Messerschmidt (Darłowo), Ohlrich (Rugia), F. Sabinski (Szczecinek), Urban (Szczecin, Duisburg), Varendorff (Szczecin), M. Weicker (Kamień Pomorski), Wellmann (Chojna), Zahnow (Pyrzyce).

Mimo tych poprawek i uzupełnień kontrowersje i dyskusje związane z „Florą...” Müllera trwały nadal. Po drugim wydaniu (1904) rozpoczęła się ostra dyskusja już nie tyle na temat

wartości merytorycznej dzieła, co prawa autora do podawania licznych stanowisk roślin z Pomorza bez wskazania źródeł informacji. Adwersarzem Müllera w tej dyskusji był Fritz Römer (1870–1938) – botanik i nauczyciel z Połczyna Zdroju na Pomorzu. W pierwszym artykule z 1904 roku Römer zarzucał Müllerowi niekonsekwentne podawanie lub brak nazwiska pierwszego odkrywcy cytowanych stanowisk, w związku z czym trudno stwierdzić „jak duże zasługi i komu można przypisać”, wykorzystywanie cudzych danych, brak cytowań źródeł publikowanych, z których dane pochodzą, nie podawanie także autorów informacji ustnych, z których Müller korzystał.

Römer (1904) szczególnie skupił się na stanowiskach z okolic Barwic – rejonu, którego florę sam również badał. Zarzuty swoje kierował więc nie tylko do Müllera, ale także do G. Buchholza, którego Müller podał we „Wstępie” jako autora pochodzących stamtąd danych. Römer twierdził, że dla części tamtejszych stanowisk podanie nazwiska Buchholza jest nadużyciem. Co istotniejsze z dzisiejszej perspektywy – zarzucał też Buchholzowi niekompetencję, wskazując na przykłady błędnie podanych danych o występowaniu niektórych gatunków. Twierdził np. że błędnie podane zostały z Barwic m.in. *Malaxis paludosa* i *Astragalus cicer*. I rzeczywiście – w ostatnim wydaniu *Flora von Pommern* (1911) stanowiska tych gatunków zostały usunięte. Ponadto Römer wymienił szereg taksonów, w których wykazach stanowisk brakuje Barwic, a które z całą pewnością tam występują. Są to: *Chamomilla suaveolens* (= *Matricaria discoidea*), *Arabis hirsuta*, *Potentilla norvegica*, *P. anglica* × *erecta* (= *procumbens* × *silvestris*), *Thalictrum minus* subsp. *minus* (= *T. collinum*), *Rumex crispus* × *obtusifolius*, *Campanula latifolia* i *Centaurea phrygia*.

Na zarzuty Römera zarówno Müller jak i Buchholz odpowiedzieli w ostrym tonie na łamach periodyków botanicznych. Pierwszy napisał Buchholz (Buchholz, Müller 1905), nawiązując do planów opracowania dla prowincji Pomorze innej „Flory Pomorza”, innych autorów (bez podania nazwisk), do której współtworzenia

jakoby zaproszony został Römer (Römer, Hintze 1905), stąd jego ataki wynikać miałyby z zazdrości lub złości z powodu wyprzedzenia przez konkurencję. Ile w tym prawdy – trudno w tej chwili ocenić – faktem jest, że po trzecim wydaniu *Flora von Pommern* Müllera (1911) nie ukazała się już żadna inna publikacja o podobnym zakresie opracowania. A więc być może rzeczywiście Müller wyprzedził, i tym samym zniechęcił, konkurencję?

Dyskusja, a właściwie coraz bardziej bezparadonowa kłótnia na łamach periodyków botanicznych trwała jeszcze jakiś czas, po czym na kilka lat umilkła, po oświadczeniu redakcji *Allgemeine Botanische Zeitschrift*, że kończy publikowanie wypowiedzi stron konfliktu na temat *Flora von Pommern* (Müller, Buchholz 1905).

Większość uwag Römera Müller uwzględnił w trzecim wydaniu *Flora von Pommern* (1911). Po tym wydaniu Römer napisał jeszcze dwie prace, w których zawarł wykaz gatunków i stanowisk opublikowanych przez niego w kilku wcześniejszych artykułach (między rokiem 1904 a 1911), a wykorzystanych bez jego wiedzy i zgody w trzecim wydaniu dzieła Müllera (Römer 1912/1913 a, b). Po tych publikacjach nie pojawiła się już żadna publiczna odpowiedź Müllera.

PODSUMOWANIE

Problemem w akceptacji *Flora von Pommern* Wilhelma Müllera przez ówczesnych botaników był brak możliwości weryfikacji zawartych w niej danych. Autor był nauczycielem czerpiącym dane głównie z literatury oraz doniesień różnych botaników-amatorów, nie wskazując i nie rozdzielając notowań o różnym stopniu wiarygodności. Nie istniały lub rozproszone były u wielu współpracowników materiały zielnikowe.

Można przypuszczać, że botanikom współczesnym autorowi tytuł dzieła sugerował, że zawiera ona pełne opracowanie flory prowincji Pomorze, stąd rozczerowanie zawartością. Spodziewali się dzieła naukowego, a otrzymali podręcznik skierowany do uczniów szkół, a mający

na celu przybliżenie im podstaw rodzimej flory i ułatwienie oznaczania prostszych taksonów. Znamienne jest to, co pisał Buchholz w jednej ze swoich polemik: „miłośnik roślin, który chce prawidłowo oznaczyć nieznana mu roślinę, nie będzie pytał o to, kto i w jakim miejscu pierwszy dokonał jej odkrycia. Podawanie tego ostatniego z żenującą dokładnością nie jest celem tej książki. Można te informacje znaleźć w książkach takich, jak »Flora« Aschersona i Graebnera, która kosztuje 20 M, ale nie w dziele, które jest przeznaczone dla osób chcących poznać rośliny, kosztującym zaledwie 3,50 M” (Buchholz, Müller 1905).

Dla powojennych botaników niefortunnie się stało, że akurat „Flora...” Müllera jest ostatnim przedwojennym wydawnictwem o tak obszernym obszarze opracowania. Przeoczono lub z powodu braku późniejszych, całościowych opracowań flory pomorskiej, pomijano cel publikacji (użytek szkolny), zastrzeżenia autora (m.in. wykazy stanowisk „nie miały spełniać wymogu bezwzględnej kompletności”) oraz wnioski z przyjęcia i oceny „Flory...” przez współczesnych autorowi botaników. Swoistym „chichotem historii” jest w tym kontekście fakt, że książka tak fatalnie przyjęta przez współczesnych jej botaników, zyskała w pewnym sensie status kompendium wiedzy przedwojennych badaczy o florze Pomorza.

Dzięki ostrej krytyce oraz determinacji autora, który poprawiał w kolejnych wydaniach wytknięte błędy, ostatnie wydanie *Flora von Pommern* (1911) jest mimo wszystko ważnym źródłem wiedzy o florze regionu na przełomie XIX i XX wieku. Należy jednak ostrożnie wyciągać wnioski z danych zawartych we wcześniejszych wydaniach tej książki. Różnice dotyczące stanowisk poszczególnych gatunków w kolejnych wydaniach (1898, 1904, 1911) nie odzwierciedlają bowiem dynamiki regionalnej flory, lecz są skutkiem poprawek i zmian nianiesionych przez autora po krytycznych recenzjach innych botaników pomorskich. Z tego też powodu we współczesnych analizach należałoby w zasadzie opierać się wyłącznie na trzecim wydaniu książki (1911), w którym autor uwzględnił

liczne uwagi i dokonał szeregu zmian i uzupełnień.

Badania zostały sfinansowane z projektu badawczego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego nr 2 P04C 110 30.

LITERATURA

- ASCHERSON P., GRAEBNER P. 1899. Müller W., Flora von Pommern. Nach leichtem Bestimmungsverfahren bearbeitet. Stettin (Joh. Burmeister) 1898. *Bot. Centralbl.* **20**(2): 138–141.
- BUCHHOLZ G., MÜLLER W. 1905. Entgegnung auf die „Beiträge zur Flora Pommerns“ unter besonderer Berücksichtigung des in 2. Auflage erschienenen Buches „Flora von Pommern von Oberlehrer W. Müller – Stettin 1904“ von Fritz Römer, Polzin in Pommern. *Allgemeine Botanische Zeitschrift für Systematik, Floristik, Pflanzengeographie etc.* **11**(1): 12–15.
- MÜLLER W. 1898 (I wyd.), 1904 (II wyd.), 1911 (III wyd.). Flora von Pommern. Nach leichtem Bestimmungsverfahren bearbeitet. Verlag von Johs. Burmeister, Stettin.
- MÜLLER W., BUCHHOLZ G. 1905. An Herrn F. Römer in Polzin. *Allgemeine Botanische Zeitschrift für Systematik, Floristik, Pflanzengeographie etc.* **11**(5): 90–91.
- RÖMER F. 1904. Beiträge zur Flora von Pommern unter besonderer Berücksichtigung des in 2. Auflage erschienenen Buches „Flora von Pommern von Oberlehrer W. Müller – Stettin 1904“. *Allgemeine Botanische Zeitschrift für Systematik, Floristik, Pflanzengeographie etc.* **10**(11): 165–169.
- RÖMER F. 1912 (1913)a. Zur Flora des Kreises Bublitz in Hinterpommern und einige Bemerkungen zu „Flora von Pommern von Oberlehrer W. Müller. Dritte Auflage. 1911“. *Verhandlungen des Botanischen Vereins für die Provinz Brandenburg* **54**: 151–160.
- RÖMER F. 1912 (1913)b. Namentlicher Verzeichnis der 102 Pflanzen nebst Standortsangaben, welche Herr Oberlehrer W. Müller meinem am Schlusse angeführten 8 Publikationen für die dritte Auflage der „Flora von Pommern“ ohne Literaturnachweis entnommen hat. **4**: 161–164.
- RÖMER F., HINTZE H. 1905. Erwiderung aus die „Berichtigung von Professor Winkelmann zu „Beiträge zur Flora von Pommern von Fritz Römer“ (Jhr. 1904, Nr XI)“ und auf die „Entgegnung von G. Buchholz und Wilh. Müller zu den Beiträgen“ (Jhg. 1905, Heft I). *Allgemeine Botanische Zeitschrift für Systematik, Floristik, Pflanzengeographie etc.* **11**(4): 68–70.
- WINKELMANN J. 1904. Berichtigung zu „Beiträge zur Flora von Pommern von Fritz Römer“. *Allgemeine Botanische Zeitschrift für Systematik, Floristik, Pflanzengeographie etc.* **10**(12): 188.
- ZIARNEK M. 2011. Bibliografia botaniczna Pomorza. Rośliny naczyniowe i ochrona przyrody. Prace opublikowane do 1945 roku. Wyd. Sorus, Poznań. (w druku).